

Александар Ј. ВУКОСАВЉЕВИЋ

**НЕКА ЗАПАЖАЊА О 30. ГЛАВИ DE ADMINISTRANDO
IMPERIO — АНАЛИЗА ИЗВОРА И ОСВРТ
НА ЈЕДАН ДЕО ИСТОРИОГРАФИЈЕ***

Утврђивање географског положаја Србије у доба кнеза Часлава и његовог савременика византијског цара Константина VII Порфирогенита спада у једно од најтежих питања ране српске прошлости. У оновременим писаним изворима, поред свих тешкоћа, наилазимо и на неке назнаке који би могле допринети нашем разумевању географског садржаја појма Србије и простора на који он указује.

Кључне речи: Константин VII Порфирогенит, Територијална организација, De administrando imperio, Срби, Рани средњи век.

Од свих дела византијског цара Константина VII Порфирогенита (905-959), за историју Словена на Балканском полуострву најзначајнији је спис *О народима*.¹ Најстарији од четири грчка рукописа настао је у византијско време (1059-1081) и данас се чува у грчком рукописном фонду Националне библиотеке у Паризу. Припадао је цезару Јовану Дуки, угледном византијском великодостојнику и брату цара Константина X Дуке (1059-1067). Из овог рукописа настала су директно још два: рукопис рађен 1509. г. од познатог хуманисте са Крфа Антонија Епарха (1491-1571) (исти је преписао Михајо Дамаскин између 1520. и 1529. г.) и „codex Mutinensis” писан од Андрије Дармарија, између 1560. и 1589. године. Johannes Meursius (1579-1639), професор Универзитета у Лајдену и први издавач (1611.) Порфирогенитовог трактата „О народима” (Περὶ ἔθνων), дао је царевом спису наслов *De administrando imperio* (О управљању

---

* Овај текст представља рад достављен Зборнику радова из науке, културе и умјетности „Бока” за годину 2006. Саре Town — ©2004-2005

¹ Остала дела су: De thematibus, Живот Василија I, De caeremoniis

царством), скраћено DAI, како се и данас у византологији најчешће назива. У историјској науци сматра се да је DAI настао у периоду између 948. и 952. године. Ово се пре свега може одредити на основу хронолошких података који се у њему налазе. Поред тога у 29. поглављу стоји податак да је написано седмог индикта 6457 (948-9). Преовладало је мишљење Бјурија који је дошао до закључка да су гл. 29-36 написане 948-9 са изузетком гл. 30.², коју сматра интерполацијом, састављеном 950 (јесен?), вероватно пре 951. године.³

Иако нам Порфирогенит оставља низ несумњиво драгоцених података, и оних географског садржаја, њихово је тумачење истраживачима причињавало, каткад можда и неочекивано, велике тешкоће. У то ћемо се уверити већ у 30. поглављу, где писац у географском опису Хрватске оставља низ података који нам могу много помоћи да што боље схватимо и положај Србије и српских приморских области: „Од реке Цетине почиње земља Хрватска и пружа се према Приморју до граница Истре, односно до града Лабина и са брдске стране у извесној мери пружа се и даље од провинција Истре, а према Цетини и Ливну граничи са Србијом.”⁴

Овај опис састављача 30. поглавља DAI мучио је досад бројне истраживаче још од времена Ивана Лучића који вели: „No Livno je s onu stranu ‚Centine‘ (ili po današnjem Cetine), pa zato [Порфирогенит] dodaje prema Centini dodiruje područje kako bi se znalo da je rijeka Cetina bila istočna međa Hrvatske u primorskom dijelu, a da je u unutrašnjosti i Livno uključeno u Hrvatsku.”⁵ Ми, међутим, знамо да је у приморју река Цетина делила Хрватску, не од Србије, већ од Паганије. „Од реке Неретве,” казује писац главе 30. „почиње Паганија и пружа се до реке Цетине.” Из географског описа Захумља стиче се утисак да писац

² J. V. Bury, *Rasprava De administrando imperio*, S. Lochmer, Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva X, Zagreb, 1908, 129; Главни аргумент за касније датовање је помен „Ота, великог краља Франачке, или Саксоније” (R.J.H. Jenkins, *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio*, ed. Gy. Moravcsik, Dumbarton Oaks 1967, 30/71-5 (Даље: DAI)).

³ „[J]ednom riječju,” истиче С. Антољак, „ни у једној глави DAI-a није описан догађај, који се је одиграо послје смрти овoga бизантinskoga cara pisca” 959 године (S. Antoljak, *Hrvati u prošlosti*, Split 1992, 170).

⁴ DAI 30/90-117; Б. Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије II*, Београд 1959, 33-6 (Даље: ВИИИЈ)

⁵ I. Lucii, *de regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam 1666, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić, Zagreb 1986, 308-9 (Даље: Луциус)

Србију не замишља ни источно од Имотског. Архонтија Захумљана, казује писац главе 30., „планинском страном према северу граничи се Хрватима” — управо тамо где, чини нам се, Лучић замишља Србију.⁶ Стога је Лучићево схватање у новијој историографији напуштено. Уз њен преглед и осврт на изворну грађу покушаћемо, ма колико да је посао сложен и тежак, да ове несумњиво драгоцене податке схватимо што боље, у нади да ћемо добити слику макар и нешто јаснију него што је досадашња. Пре свега, веома је важно установити у ком смислу писац употребљава појам Србије.

Пишчево географско поимање најбоље одсликава глава 30. где, како С. Новаковић примећује, за приморске покрајине и „Хрватску говори он, да се с горске стране (προς τὰ ὄρεινά — εἰς κεφαλὴν) граниче Србијом. За Хрватску још ближе говори, да се од стране Цетине и Хлевна (сигурно разумевајући те речи у смислу имена пределних) граничи Србијом (πρός τὴν Τξέντινα καὶ τὴν Χλέβена — πλησιάξει — τὴ χώρα Σερβλίας).”⁷ Наиме, ако приближно знамо обим и границе приморских области и Хрватске његовог времена, јасно је да он Србију замишља одмах иза њених планинских страна.

По свему судећи, писац 30. поглавља појам Србије употребљава у смислу планинског појаса слично оном како га је замишљао поп Дукљанин. Настао како већина сматра средином XII века, с правом се може очекивати да *Летопис попа Дукљанина* или *Барски родослов* садржи неке од података који би одговарали само 200 година старијим Константиновим вестима. У њему Дукљанин бележи како је краљ Будимир (Светопелек) поделио земљу према географским карактеристикама на два основна дела, на Приморје (Maritima) и на Загорје (Transmotana). Србију, коју назива још и „Загорје”, одређује рекама „које теку са планина у правцу сјевера и утјећу у велику ријеку Дунав.”⁸ Како Ф. Шишић примећује, из Дукљанинових „ријећи види се, да је граница између Загорске Србије и приморских области од Хрватске до Дукље била водомеђа између Јадранскога мора и притока Save и Дунава, то јест онај планински вијенац, који се пружа од врха Динаре југоистоћним смјером до гORNЈЕ Дрине.”⁹ Узевши да се планински масив Динаре

⁶ DAI 30/102-4

⁷ С. Новаковић, *Српске области X и XII века*, Гласник СУД XLVIII, 1879, 88

⁸ V. Mošin, *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb 1950, 53-5 (Даље: ЛПД)

⁹ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, 457; Историчари су остали у недоумици да ли под Дукљаниновом Србијом треба

уздиже над долином реке Цетине и истоименом жупанијом, сасвим је разумљив податак састављача 30. поглавља DAI да се Хрватска у унутрашњости „према Цетини и Ливну граничи са Србијом.”

За овај део Србије везује се једна вест франачког хроничара Ајнхарда. Његови *Анали франачког краљевства* разликују се од дотадашњих летописа по томе што имају службени карактер. Побуна Људевита, вође побуњених панонских Словена, била је повод да се вести о Србима нађу у овом, по облику и садржају једном од најбољих дела каролиншке историографије. Ајнхард под годином 822. бележи како је Људевит, на вест да је франачка војска поново кренула на њега, побегао из Сиска и отишао међу Србе који „држе велики део Далмације.”¹⁰ Пошто је убио свог домаћина и покушао да задржи његову жупу, Људевит је морао да побегне ка мору, где је убијен. С обзиром на опис пута којим се кретао кнез Људевит, његов одлазак Србима односи се на област Уне, како је то показала Н. Клаић.¹¹

Подаци у DAI о географском положају Турака одсликавају, како се сматра, смер њиховог доласка у Панонију. Како „Турцима” Константин назива Мађаре, неки подаци о томе могу бити од значаја за географски положај Србије и њој суседних области. Велика Моравска је још увек јужни сусед Турака у 13. поглављу¹², у 40. глави то су

подразумевати и простор западно од Динаре и Поуња, што би значило и винодолско Загорје (Р. Новаковић, *Одакле су Срби дошли на Балканско полуострво*, Београд 1977, 53-6).

¹⁰ „...Liudevitus Siscia civitate relicta, ad Sorabos, quae natio magnam Dalmatie partem obtinere dicitur, fugiendo se contulit” (F. Rački, *Documenta Historiae Chroaticae...*, Zagrabiae 1877, 327).

¹¹ N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, 211; Р. Новаковић, нав. дело 31-5; Јохан Кристофори, један од оснивача Славистике у Немачкој, истиче у својој студији Словена „De Originibus Slavicis” да рани немачки извори, наиме Ајнхард (Sorabos, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur), дају важне информације о западној граници Србије-Босне. Према Кристофорију, сви историјски извори сведоче да је њена западна граница текла дуж река Уне и Саве, смештена поред Срба, древног упоришта на реци Уни (I. Vukcevič, *Rex Germanorum, populos sclavorum : an inquiry into the origin & early history of the Serbs/Slavs of Sarmatia, Germania & Illyria*, University Center Press, Santa Barbara 2001, 119, нап. 2.).

¹² Граничне горе 13. поглавља DAI тумачене су различито, али углавном двојако: Карпатима (Gu. Moravcsik, сс.10-13/I-II, *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio, Volume II, Commentary*, ed. R.J.H. Jenkins, University of London 1962, 63, 13/7-8) те, у Шишићевом тумачењу,

Хрвати у југозападној Панонији, затим у 42. поглављу Константин изричито каже да Турци живе и с ове стране, између река Дунава и Саве.¹³ На тај су начин постали суседи Срба, према наводима 32. поглавља DAI, још у време кнеза Петра.¹⁴

У том смислу сведоче и несумњиво драгоцене вести једног од најранијих дела угарске историографије. *Gesta Hungarorum* дело је анонимног писара краља Беле, који се по учености и познавању латинског језика издваја од каснијих угарских хроничара. Као посебно вредне историчари су прихватили географске податке овог писца, који се у састављању свог дела служио и неким данас изгубљеним хроникама, пре свега XI века. У једном пљачкашком походу почетком X века описаном у 42. и 43. поглављу, Мађари су сишли преко Србије до Сплита и продрли од Хрватске, коју су потчинили. Потом су кренули на север, те прешавши Купу и Саву, опљачкали Загреб, Пожегу и Вуковар. То указује да су ти градови били седишта посебних кнежевина, вероватно Хрвата, чијег независног кнеза помиње писац 30. главе, Вилка - Вукова и неког трећег племена непознатог имена.¹⁵ Јужна граница кнежевине са седиштем у Загребу се према истраживању Н. Клаић протезала приближно на правцу Зринска Гора - Бела Крајина, што показује где је могла бити северна граница Србије.¹⁶ Земља Србија, наводи састављач 30. поглавља DAI, „са севера се граничи Хрватском, а са југа Бугарском.” Овај податак може да буде схватљив „само ако је писац југ навео уместо југоистока.”¹⁷ Овде, као и у ранијим случајевима

низом Мацел-Иванчица-Калник-Билогора. Како се велика Моравска помиње на јужној страни ваља се у овом случају приклонити закључку Моравчика: „These Croats are not, as some have supposed, the southern, but the northern Croats, who were the northern neighbours of the Turks.”

¹³ DAI 42/18-20

¹⁴ Значај овога долази до посебног изражаја са угарским провалама у време кнеза Часлава (ЛПД 64-66).

¹⁵ Chronicon Anonymi regis notarii, *Gesta Hungarorum*, Scriptorum rerum Hungaricum I, Budapestini 1937, 87-88; Ђ. Јанковић, „Етнички простор Срба на Балкану у средњем веку у светлу археолошких и писаних извора”, Зборник Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФР Југославији, Географски факултет Универзитета у Београду, Стручна Књига, Београд 1993, стр. 19-40

¹⁶ Н. Клаић, нав. дело 497-507; S. Gunjača, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, Školska knjiga, Zagreb, II, 1973, III, 1975; III 375-6

¹⁷ Р. Новаковић, *Где се налазила Србија од VII до XII века*, Београд 1981, 46, Даље: Р. Новаковић

стране света морају се померити за 45°. Узевши да је „у IX и почетком X века бугарска власт обухватала и источни део Срема, онда би се она могла налазити и северно од Србије,” те је писац очигледно користио један уопштен оријентир.¹⁸

Поглавље посвећено Србима завршава се пописом „насељених градова.” Заправо, писац користи израз κάστρα, што би дословно требало превести, како истиче М. Барада, изразом „посебно утврђено место” или „утврђење,” латински castellum. Именом су у Крштеној Србији наведени каструми „τό Δεστινίκον, τό Τζερναβουσκή, τό Μεγυρέτιος, τό Δρεσνεήκ, τό Λεσνήκ, τό Σαληνές και εις τό χωρίον Βόσωνα τό Κάτερα και τό Δεσνήκ.”¹⁹

За разумевање овог навода необично је важно да се нешто детаљније осврнемо на израз χωρίον. Сам израз χωρίον Јенкинс изједначава са изразом село, енглески village, у индексу свог издања Порфирогенитовог дела.²⁰ У том смислу χωρίον сусрећемо на више места у Константиновом спису „О народима.” Налазимо га у 45. поглављу DAI при помену села (χωρίον) у Фасијанској земљи.²¹ У истом поглављу помињу се „попаљена села” (χωρία).²² У ретку 160 и 161 помињу се „градови или села” (και τε καστρα, και τε χωρία), те „поробљена села” (χωρία) у ретку 166. У 53. поглављу именом се одвојено помиње пет села (χωρίον), а једном од њих и име оснивача.²³ Заправо, исто је значење израз χωρίον задржао и у савременом грчком језику где се „και εις το χωρίον” преводи са „and in the village of.”²⁴

О величини словенског χωρίον сведочи *Strategikon*, дело војног карактера. Његов аутор за напад на словенско насеље (χωρίον) предлаже коришћење једног или два бандона.²⁵ При томе напомиње да

¹⁸ Р. Новаковић, нав. дело 46; Север означава северозапад и у случају разграничења са Хрватском. Можда би вредело обратити пажњу и на то да се Динара северозападним смером пружа до падина Велебита.

¹⁹ DAI 32/149-151

²⁰ DAI 332

²¹ DAI 45/63

²² DAI 45/136, 137

²³ DAI 53/500, 503, 504, 504, 507, 508, 510

²⁴ και εις το χωρίον Τζαννάτα, and in the village of Tzanata. Official Website of the Holy Metropolis of Cephalonia

<<http://www.imk.gr/opk/opk03.htm>>, <<http://www.imk.gr/eng/opk/opk03.htm>>

²⁵ Византијска војна јединица.

није мудро послати више бандона, подразумевајући да је 400 до 800 људи довољна сила да се скрши сваки евентуални отпор. Стога се може претпоставити да је број, у најмању руку војно способних, становника словенског χωρίον био мањи од тога.²⁶

Исти израз χωρίον употребљен је и у 32. поглављу посвећеном Србима, при одласку српских жупана до „првог села” у Србији или Бугарској.²⁷ Са истим се поново сусрећемо и у последњем пасусу овог поглаваља. Међу каструмима Крштене Србије Порфириногенит помиње и „καὶ εἰς τὸ χωρίον Βόσωνα τὸ Κάτερα”.²⁸ Досадашња издања у овом случају праве изузетак и уместо израза село, који је употребљен у осталих 13 помена, користи се израз „земљица”.²⁹

Преводиоце по свему судећи збуњује предлог εἰς. Он обично означава енглески in, within али, када му следи акузативни облик, поприма и друга, изведена, значења: up to, as far as, until, by, as to, as regards, into, to, among, against, in the case of, touching, on, for, to, so as to.³⁰ Због тога би требало проверити да ли је одступање од устаљеног значења израза χωρίον оправдано или израз χωρίον треба схватити у односу према изразу кастра, слично редовима 160 и 161 у 45. поглављу. Реч је сасвим извесно о насељу на нешто нижем нивоу од каструма, тј. село. У том случају би „τὸ χωρίον Βόσωνα” означавало насељено место у близини каструма „τὸ Κάτερα”, сасвим могуће варош овог утврђења.³¹ Стога први спомен овог града треба померити у прву половину X века.³²

---

²⁶ F. Curta, *The Making of the Slavs*, Cambridge University Press 2001, 323, 340

²⁷ DAI 32/122

²⁸ DAI 32/151

²⁹ Деминутивни облик „земљица” обично се објашњавао потребом да се „означи однос величине територије Босне према обиму читаве Србије, којом је била окружена са свих страна” (Ј. Мргић-Радојчић, нав. дело 29), али је симптоматично да се не помиње ни на једном другом месту у Порфириногеновом опусу.

³⁰ Gessner Harrison, M.D. *A Treatise of the Greek Prepositions, and on the Cases of Nouns with which these are used*, Philadelphia 1860, 209-226

³¹ „τὸ Κάτερα” је, како се најчешће сматра, Которац у Сарајевском пољу (С. Ђирковић, „Насељени градови” *Константина Порфириногента и најстарија територијална организације*, ЗРВИ 37, 1998., 9-32, 23, 28).

³² Уп. М. Brković, *Diplomatičko-paleografska analiza Bolinopolske isprave...*, Prilozi, 32, Sarajevo, 2003, 49-74

Од осталих градова које Константин помиње у последњем пасусу 32. поглавља о Србима и земљи у којој живе, мало којем је тачно одређен положај. Достиник ‚τό Δεσπνίκον‘ је, готово извесно, био у Метохији³³, док је ‚τό Σαληνές‘ несумњиво данашња Тузла, некадашњи Соли.³⁴

За разлику од ранијих тумачења положаја насељених градова у кнежевини Србији, Ђ. Јанковић указује да би ‚τό Δρεσνεηκ‘ „могао бити Дрежник град близу Уне,” што је не само из основе нов већ и врло значајан наговештај о којем свакако вреди водити рачуна.³⁵ У доба мађарске превласти 1185. године помиње се као „Dresnic.”³⁶ Угарска круна 1292. г. територију угарске краљевине „regem Hungarie de territorio” од Дрежника и Псета³⁷ па до границе Босне разликује од

³³ Р. Новаковић, нав. дело 61-3

³⁴ Ф. Шишић, нав. дело 459; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 39

³⁵ Ђ. Јанковић, Зборник... стр. 19-40

³⁶ Т. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb 1904, II 189/стр. 192-4 (Даље: CD)

³⁷ Због непотпуног познавања релевантне изворне грађе Шишићев покушај убикације је неупотребљив (Шишић 448, нап. 44; уп. Т. Смичиклас у индексу свога „Codex”-а); Ова жупанија се у историјским изворима први пут јавља 1185. г. Њен жупан именом Омбуд помиње се 1252. године. Дионизије „жупан Пољане и Псета” 1266. г. досуђује топуском самостану неке воде које су житељи Пољане неправедно поседовали. Псет се помиње међу жупанијама са подручја Кордуна и Баније и приликом склапања мира 20. априла 1278. г са баном славонским Гисингом (Johann II von Güssing). Он Бабонићима (Baboneg) уступа кнештва и жупаније које је током борбе заузео и то „две Псетске жупаније”, Горичку, Гајску, Дрежничку и Новиградску (Тодорово) као и град Петрињу, а оставља му и Озаљ на Купи. У Озљу бан Никола склапа уговор мира с Бабонићима 30. октобра 1280. г. Овом приликом помиње „оба Псета” заједно са Горицом, Дрежником, Гајом са Кладушом, Новиградом (данас Тодорово јужно од Кладуше) и Петрињом. Према Magosci-ју, јужна граница поседа Бабонића (Бабоножића) није прелазила планински венац Велике и Мале Капеле, а у подручју Бихаћа и Босанске Крупе пратила је ток реке Уне. Дрежник и поред њега Псет помиње угарска круна 19. Августа 1292. г. Из описа произилази да је Псет удаљен од државе Стефана Котроманића. Наше слутње да „оба Псета” треба тражити поред средњовековног утврђења Дрежник на реци Корани добијају потврду у повељи из 1284. г., када мађарски краљ Ладислав даје кнезу Родину за заслуге и претрпљене штете неке земље, којом приликом помиње Менић и Медведовац, два каструма „малог Псета” који се простиру између речице Бастре и села Језерског источно од данашњег

Хрватске и Далмације „de Chroacia et Dalmacia” од комитата „Chelum” па све до Сења, Гацке и Модруша.³⁸ У тврђави Модруш, западно од Дрежника, наводи се црква коју папа Гргур XI 1378. г. даје фрањевцима. При томе истиче да је „близу шизматика и неверника.”³⁹

Оно што је досад изнешено у историографији о осталим градовима кнежевине Србије није у прилици да значајније обогати наше знање о њеном географском положају (τό Τζερναβουσκῆ, τό Μεγυρέτιος, τό Λεσνῆκ, τό Δεσνῆκ). Заправо, истраживачи, тумачећи Порфириогенитов спис „О народима” нигде нису били у толикој неизвесности као у трагању за географским положајима неких од бројних топонима који неретко мало одговарају каснијој географији. Можда би се у вези промена у фонду топонима крајем X и почетком XI века како их је у Хрватској уочио још Ф. Шишић⁴⁰, требало вратити

Цазина. Тиме је употпуњена наша слика о средњовековној жупанији П(е)сет која се простирала од Дрежника на западу, реке Уне на југу и истоку, те данашњег Тодорова на северу. Проф. Ц. Махмутовић истиче да се „Cazinsko imanje nalazilo u središtu crkvenog okruga psetskog, pa je iz ovog mjesta ubirana biskupska desetina.” Ту су, од 1522. г., скоро 50 година боравили кнински бискупи.; CD II, 189; CD V, 885; CD VI, 207; CD VI, 306; CD VII, 86; CD VI, 406; P.R. Magosci, *Historical Atlas of East Central Europe*, 1993, 23-6.

³⁸ „...regem Hungarie de territorio, bonis et iuribus infrascriptis, videlicet: tenimento seu territorio, quod Dyesnich vulgariter [appel]latur, nec non progeniem seu generationem, que vocatur Suczunuy et Pset, que est iuxta territorium predictum, et ab inde usque ad confinia provincie, que dicitur Bosna;” (CD VII 86/стр. 104-5) Сучани су се налазили на простору истоименог средњовековног утврђења на реци Уни у Језеру, неколико километара низводно од Бихаћа (М. Vego, *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo, 1982, 31; М. Ančić, *Bihaćki kraj od 1261. do početka XV stoljeća*, sv. 25, 1985, 202; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји, Крајина средњовековне Босне*, Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањалуци, Историјски институт у Бањалуци, Београд 2002, 80). „Karlo Martel i njegov otac Karlo II, da bi još više pridobili za se Pavla Bribirskog i braću mu Jurja i Mladena, darovali su im 19. VIII 1292. god. za vječna vremena predjel Drežnik i pored njega Pset, te odatle sve do granica pokrajine koja se zove Bosna. Nadalje Karlo toj braći i njihovim nasljednicima usputa i dariva od Hrvatske i Dalmacije onoliko koliko se stere od granica »comitatus de Chelum« tj. komitata Huma, a ne Livna, pa sve do Senja, Gacke i Modruša” (С. Антољак, нав. дело 237).

³⁹ E. Fernendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica (925-1752)*, Zagrabiae 1892, 40

⁴⁰ Већина насељених градова у кнежевини Србији, убеђен је Шишић, „nikad se više, bar s ovim imenima, ne vraćaju u historji.” Ово уверењене не мења

једном старијем Енгеловом мишљењу и то у вези насељених градова кнежевине Србије: „Da diese alten Städte in den Bulgarischen Verwüstungen zu Grunde gingen, so darf man sich nicht wundern, dass die heutige Geographie denselben nur sehr wenig entspricht.”⁴¹ У ЛПД је забележен пут којим се крајем X века кретао цар Самуило. Неуспевши, прича Дукљанин, да заузме Улцињ, крену на Котор, Дубровник и поче уништавати, палити и пљачкати читаву Далмацију. И села и целу покрајину је опустошио тако да је земља изгледала као да је без и једног становника. „Ovako pustošeći, pređe car primorske kao i zagorske oblasti sve do Jadra (Zadra).”⁴²

Летопис попа Дукљанина послужио је истраживачима и за реконструкцију прилика у Србији после Часлава. Говорећи о догађајима у том „краљевству”, термин који Дукљанин веома често користи, после погибије „краља Часлава”, ЛПД нас обавештава у глави 24. да „poslije toga ostade zemlja bez kralja, i banovi su počeli da gospodare svojom zemljom, svatko svojom oblašću i okruženjem, i podvrgnuše sebi župane, od kojih uzimahu danak, kao što je obično primaо kralj. Ipak, niko se ne usudi da sebi prisvoji kraljevsko ime.”⁴³ По свему судећи, Часлав је, како се сматра, надживео Константина или, у најмању руку, његово дело, јер би иначе, по обичају, византијски цар споменуо ко га је наследио на власти у Србији. Стога се овакво стање мора датовати после 950. године, врло вероватно после 960. године, како чине В. Ћоровић и Ф. Шишић.⁴⁴

На драгоцене историјско-географске податке о појединим областима Србије кнеза Часлава наилазимо и у опису догађаја после његове погибије. Пошто је у глави XXVIII ЛПД „приповеђено, како је српски жупан Тешимир послао сина свога Крешимира у Хрватску, у своју отаџбину, да оданде с Хрватима завојшти на Босну, говори се о том рату (глава XXIX стр. 37) ово: Cresimirus autem frater ejus cum avunculo pugnantibus praedaverunt Uscople et Lucca et Preva. Banus autem Bosnae, videns quod ante eos stare nequibat ad pugnam, fugit ad regem Hungariae. Deinde Cresimirus cepit totam Bosnam, et dominavit eam. Из

ни при тумачењу неких хрватских градова и жупанија (Шишић, нав. дело 459-61).

⁴¹ С. Новаковић, нав. дело 138, нап. 1

⁴² ЛПД 79-80

⁴³ ЛПД 67-9

⁴⁴ Р. Новаковић, нав. дело 111-2; В. Ћоровић, *Историја Срба*, Београд, 1989, 101; Ф. Шишић, нав. дело 436

ових речи се види, да је узеће ‚Ускопља‘ ‚Луке‘ и ‚Прева‘ догодило се после почетка борбе, и да је пад тих предела одлучио бана босанскога, да се склони у Угарску. То значи, да ти предели нису могли бити на неносредној граници. Потраживши где су, о томе ћемо се још боље уверити. Скопље је предео око горњег Врбаса ... Лука није ништа друго него Днолука. Под Preva могло би се најприличније мислити на Пливу.⁴⁵

Ваља одмах напоменути да се овај догађај у историографији узима готово у целини као истинит и датује у 968/969. годину.⁴⁶ „Писање овог извора је сасвим прецизно, јер се на овај податак везује почетак наредне, 30. главе, у којој се говори о смрти бугарског цара Петра и о освајању Бугарског царства од стране византијског цара Јована Цимискија. У науци је поуздано утврђено да је цар Петар преминуо 969, а да је до византијског освајања дошло 971. године.“⁴⁷ Крешимир је, казује Дукљанин, након смрти бана Беле Хрватске, завладао и том покрајином. Историографија га идентификује са Михајлом Крешимиром II чија је власт према сведочанству архиђакона Томе морала престати пре 970. године. Стога се у историографији 969. узима као последња година његове владавине.

Узевши да из података у главама 29-32 DAI јасно произилази да Хрватску и Србију „у првим вековима треба тражити само у узајамном суседству,⁴⁸ за одређивање географског положаја тадашње Србије од непроцењиве је вредности пише податак о насељеним градовима у Хрватској. Ради се о Нину ‚ή Νωνα‘, Биограду ‚το Βελεγραδον‘, Билицама ‚το Βελίτζιν‘ код Скрадина, Скрадину ‚το Σκόρδονα‘, Ливну ‚το Χλεβένα‘, Ступину ‚το Στόλлон‘ јужно од Шибеника, Книну ‚το Τενήν‘, Карину ‚το Κόρι‘ и Клобуку ‚το Κλαβόκα‘.⁴⁹ Ако положаје насељених градова у Хрватској упоредимо са положајима жупа, које нам је навео писац главе 30. можемо без много тешкоћа закључити да оба писца са различитим подацима, приказују готово истоветни географски положај Хрватске. Починјући набрајање на североистоку

⁴⁵ С. Новаковић, нав. дело 95-6

⁴⁶ Ј. Мргић-Радојчић, нав. дело 32, нап. 58; Р. Новаковић, нав. дело 120; Ф. Шишић, нав. дело 436, нап. 14; Ж. Фајфрић, *Котроманићи*, Шид 2000, пог. 1.; V. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, 44

⁴⁷ Ј. Мргић-Радојчић, нав. дело 32, нап. 58

⁴⁸ Р. Новаковић, нав. дело 48, 50-9

⁴⁹ DAI 31/68-70; ВИИНЈ 44; V. Omašić, *Povijest Kaštela od početka do kraja XVIII stoljeća*, Split 1986, 95-105

земље на граници са Србијом, писац након Ливна ‚ή Χλεβίανα‘ и Цетине ‚ή Τζένζηνα‘ помиње жупаније Имотски ‚τα "Ημοτα“⁵⁰ и поред ње ή Πλέβα. У овом случају се слог „пле“ у положају пред сугласником без проблема изводи из ранијег „пел“ метатезом ликвида, која је извршена у раном средњем веку како у домаћим словенским речима, тако и у раним позајмљеницама.⁵¹ У том облику наводи је Антонинов Итинерариј⁵² на 56. km пута од Салоне.⁵³ Следећа жупанија ή Πεσόντα

⁵⁰ Помиње се и у опоруци Андрије Првошева 1367. године: „bossinensis qui habitat Cetine, Bistrize, Clevne, Busane, Glamoz, Bosne, Ymote“ (Državni arhiv u Zadru, *Splitski arhiv*, kutija 3, sv. 8, str. 101r-v, 18. VI. 1370.).

⁵¹ Henrik Birnbaum, *Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstruction*, Columbus, OH, Slavica Publishers 1975; Нагазимо је „у примању имена места, као Скардона – Скрадин, Сирмиум – Срем или Тилур – Трилур – Триљ“ (В. Ђоровић, нав. дело, Балканска култура у доба сеобе Словена). И у случају жупаније ή Βρεβέρη – Брибир, раније Varvaria, запажамо словенски облик, док значајнији градови у приморју као и они византијски задржавају старе корене.

⁵² Трагови густих насеља на јужном и југоисточном рубу Ливањског поља и пут који је отуда пролазио од превоја Пролог на Динари упућују на то да у овом подручју тражимо град Пелва управни центар или један од управних центара Ливањског поља (Е. Раšалић, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1960, 18-9). Удаљеност између Ливна „i Aequum-a u prirodi je za 10 km veća — заправо и већа од тога — по што је одговарајућа дистанца у Itin. Ant. (XVII m. p. = сса 25 km), а на овом простору оправдано се може очекивати још нека станица, нарочито на превоју код Prologa.“ У Липи су откривени трагови римских зграда и нађен бенефицијарски натпис у коме се помиње decurio municipii, али без имена муниципија (CIL III, 9847 уп. стр. 2165).

⁵³ Ф. Рачки, Documenta... 413, нап. 4; W. Tomaschek, *Miszellen aus der alten Geographie*, Oesterr. Gymn. Zeitschrift 1874, 652; Стога је иако занимљива, чини нам се, непотребна претпоставка да је царев географски опис „rezultat dvaју različitih izvještaja iz različitih vremena“ те да „je vijest o hrvatskoj granici na Cetini starijeg postanka“ (I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 152). Наиме, тешко одржива је претпоставка Лучића, који у свом коментару додаје да је Pleba „можда Плева у Босни“ („forsan Plieua in Bosna“). Можда зато што ову претпоставку не износи као коначно решење Лучићев коментар није најсрећније усклађен са његовим осталим запажањима и претходним закључком „da je u unutrašnjosti i Livno uključeno u Hrvatsku“ (Луциус, нав. дело 309). С обзиром да DAI границу Хрватске и Србије одређује само према Цетини и Ливну у историографији се појавило мишљење да се Лучићево тумачење „може прихватити једино за доба привремене хрватске окупације Пљеве после слома Србије у рату са Бугарском 924. године“ (Ђ. Јанковић,

по свему судећи идентична је с жупанијом Лука. Било би необично, како и Н. Клаић мисли, да писац није познавао лучку жупанију⁵⁴ чији се жупани помињу у низу повеља из XI века.⁵⁵ Налазила се у унутрашњости Либурније где Плиније помиње град Пасинум.⁵⁶

Српска Црква се може показати као наследник апостолске Цркве Далмације, у разговору са Зораном Стефановићем, Пројекат Растко). Лучићева теза садржи толико тешкоћа да је с правом можемо искључити из даље анализе. Уз то зачуђује да Лучић ни речју не спомиње Дукљанина. Непосредно након настанка DAI у догађају који се у историографији узима готово у целини као истинит, Дукљанин помиње Пљеву као жупу у суседној Србији (Сурбији).

⁵⁴ Ф. Рачки, *Documenta...*: 52 (1060: *Pirvanego iurpano de Luca*), 62, 73 (1062, 1069 *Uilkizo [Vilchico] iur. de Luca*), 81 (1070: *Vekemir Luce iur.*), 82, 85 (1070: *Cosma iurpano Luce*), 488 (око 1100.: *župan. vь Luce Prbьnebgа*).; Н. Клаић, нав. дело 287

⁵⁵ Шафариково тумачење ове жупаније није, чини се, прихватио ни један аутор (Р. Ј. Schafarik, *Slawische Alterthümer II*, Leipzig 1847, 295). Врло је неуверљиво и Лучићево тумачење које претпоставља да је у питању „средњовековна парохија Псет у книнској епископији” поред Дрежника (Луциус, нав. дело 308-9). Заправо, из његовог излагања стичемо утисак да Лучић није ближе познавао географски положај тог локалитета. Како су у Константиново време прековелебитски крајеви представљали посебну управну јединицу под баном, а Хрватска се према Цетини и Ливну граничила са Србијом те на истоку са Паганијом и Захумљем, тешко би се могло претпоставити да је састављач гл. 30. DAI могао помишљати на подручје које касније налазимо у власти бана славонског Güssing-а и Бабонића. Све је то у IX и у првој половини X века било далеко од приморске Хрватске (Н. Клаић, нав. дело Prilog IV; Р. Новаковић, нав. дело 32; Dj. Janković, „*The Serbs in the Balkans in the light of Archaeological Findings*”, *The Serbian Questions in the Balkans*, Belgrade, 1995 Fig. 2).

⁵⁶ Н. Rackham, *Natvralis Historiae*, Cambridge, Harvard University Press, 1967, III, 140; Z. Brusić, *Hellenistic and Roman Relief Pottery in Liburnia*, BAR International Series 817 1999, Map 1, 5; С тим се доводи у везу „*Aurel(ia) n(ova) Pasinatu(m)*” (А. v. Premerstein, N. Vulić, *Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien*, JÖAI, 6, 1903, 163); Такође и „*mvnicip. Pazina(tium)*” (F. Bulić, *Inscriptiones quae in c.r. Museo Archaeologico Salonitano Spalati, Spalati, 1886, 65. 900.*; F. Bulić, *Bullettino di archaeologia e storia dalmatia*, 14, 1891, 163); Из Плинијевог описа проистиче да се Пасинум налази источно од Нина, и јужно од Зрмање где Јаподија завршава тј. „у унутрашњости Либурније” (J. Wilkes, *Dalmatia*, Harvard University Press 1969, 317, nap. 3). Повећа либурнска градина код Радовина би могла одговорати том положају, али Плиније не помиње ни насеља дуж пута који је ишао од Аепона-е преко Nedinum-а до Asseria-е, данас Подграђа, значајног средњовековног насеља у овом делу Далмације. На

Жупанија ή Παραθαλασσία идентична је с оном, којој се у повељи кнеза Мутимира помиње жупан Леледраг као клишки, а сматра се да је обухватала део јадранске обале између Цетине и Крке.⁵⁷ Писац наставља листу жупанијама Брибир ,ή Βρεβέρη‘, Nin ,ή Νόνα‘ којој се 1029. спомиње жупан Болемир, Книн ,ή Τνήνα‘, Сидрага ,ή Σίδραγα‘ и ,ή Νίνα‘. Могуће је да је реч о жупанији Смина у подручју данашњег Мућа.⁵⁸ Тиме завршавајући одељак о Хрватима састављач гл. 30. ДАИ додаје да „њихов бан има у власти Крбаву, Лику и Гацку.”⁵⁹

У листи хрватских насељених градова 31. главе не наилазимо ни на један који би се налазио на овом иначе доста пространим подручју. Ако при томе имамо у виду да је још почетком 9. века Борна за Ајнхрада „dux Guduscanogum,” постаје, чини се, јасније зашто састављач 30. поглавља изузима Лику, Крбаву и Гацку из списка једанаест хрватских жупанија те само истиче да их „њихов бан има у власти”. Рекло би се да је још пре укључења у Хрватску ова област припадала неком другом племенском саставу. Све остало о њој врло је двојмљиво. Не може се са сигурношћу рећи ни када је као посебна област укључена у Хрватску, иако у историографији постоји мишљење да се то догодило око 924. године кад су Бугари опустошили највеће делове Србије. Србе у Хрватској тада бележи цар Константин Порфирогенит.

Имајући у виду изузетан положај ових области, овде можда по први пут можемо боље схватити због чега састављач 30. главе истиче да се Хрватска једино према Цетини и Ливну граничи са Србијом. Рекло би се да је, како и Смичиклас мисли „preko Velebita bila posebna

---

аустро-угарској карти на секцији Задар поред овог места је означен локалитет Песут. С. Гуњача је одбацио ранију Булићеву идентификацију с Пађенама (Pagjine), 12 km западно од Книна (Вилкес, нав. дело 488; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 88; Булић, *Bullettino...* 163), „zato što municipijum za sobom nije ostavio tragova prostranosti” (С. Гуњача, II 26). Облик Пасинатум, задржавјући у потпуности своје сугласничке корене, снажније је ипак одражен у топониму Песента.

⁵⁷ Ф. Шишић, нав. дело 449

⁵⁸ Ф. Рачки, *Documenta...*: 114 (1078), 139 (1083); Ф. Рачки, *Documenta...* 413, нап. 11; L. Katić, *Starohrvatska župa Smina*, VAND 50/1928-9, Split 1932, 74-84; Шафарик је смешта с обе стране Зрмање где Страбон помиње град Ниниа (P. J. Schafarik, *Slawische Alterthümer II*, Leipzig 1847, 296; ВИИНЈ 33, нап. 104).

⁵⁹ „την Κρίβασαν, την Λίτζαν και την Γουτζησκά” (DAI 30/90-117; ВИИНЈ 33-5)

banovina, koja se sterala tamo prema Istri, to možemo naslućivati, jer se još od početka devetog vijeka one tri župe: Lika, Krbava i Gacka, što Franci spominju pod ‚Guduskani‘, otimlju za samostalnost...”⁶⁰ Чини се да ни у нашој ни у страниој историографији овај податак није довољно пажљиво проучен.⁶¹

Бан се по други пут јавља у одељку којим се завршава 31. глава DAI. Ту се посебно наглашава да је Мирослав син „кнеза” Крешимира након четворогодишњег владања убијен од стране „бана” Прибине у побуни која би могла бити увод у главу XXII ЛПД. Угушивши, казује Дукљанин, побуну „бана Беле Хрватске”, Часлав, кога летописац назива краљем, успоставио је своју власт и над овом покрајином.⁶²

Како је проблем Константинове „садашње Србије” необично сложен, и овај рад треба схватити само као један у низу покушаја да се разјасне неке од многих нејасних појава и прилика. Пратећи досадашње резултате истраживања и имајући у виду бројна размимоилажења у тумачењу истих догађаја и истих стања у најранијем средњовековљу, аутор ових редова се при писању свог рада определио за фокусиран приступ као методолошко начело, додирујући друга питања само у мери у којој се то чинило неопходним у излагању основних теза и сазнања која се дотичу 30. главе Константиновог списка „О народима”.

---

⁶⁰ T. Smičiklas, *Poviest Hrvatska, dio prvi (do 1526)*, u Zagrebu 1882, 158; „... Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Borne ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant, simul et Liudeviti, ducis Pannoniae inferioris...” (Ф. Рачки, *Documenta...* 327);

⁶¹ Стичемо утисак да несумњиво занимљив прилог Н. Клаић и савремени приказ Ђ. Јанковића дају једну веома подробну и досад, по свој прилици, најбољу слику неких прилика забележених у царевом спису „О народима” (Н: Клаић, нав. дело *Prilog IV*; Dj. Janković, *The Serbs...* Fig. 2).

⁶² ЛПД 62-3; Андрија Качић Миошић (1704 — 1760) с ослонцем на Орбинија и Ритера прича и пева и о овоме. Сам пошавши на Котар до воде Цетине, Радослав је, казује Качић, један део војске поверио Чаславу („Сijaslav”), који је с њом пошао на Крбаву и Лику (А. Каčić Миошић, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1756). Овај податак је несумњиво занимљив, али би вредело проверити одакле је узет.